

Folyóiratunk a Valóság rovatban még nem jelentett meg olyan beszélgetést, amelyet egy neves tudóssal egy másik folyóirat munkatársa készített volna – ráadásul jó harminc évvel az eredeti megjelenés után. E rendhagyó szerkesztői döntés, reméljük, összhangban lesz olvasóink érdeklődésével, igényeivel. Az interjúalany paradigmateremtő munkássága, a magyar társadalomtudományokra, s már az 1960-as évek óta különösen az oktatásszociológiára gyakorolt hatása indokolja, hogy időtálló meglátásait minden lehetséges formában hozzáférhetővé tegyük a franciául nem olvasó szakmai közönség számára.

Az „ifjúság” csak egy szó*

Kérdés: Hogyan közelíti meg a szociológus a fiatalok problémáját?

Bourdieu: A szakmai reflex azt mondatja a szociológussal, hogy az életkorok közötti választóvonalak önkényesek. Ez olyan, mint a Pareto-paradoxon, mely szerint nem tudhatjuk, hogy milyen idős korban kezdődik az öregség, miként azt sem tudjuk, hogy hol kezdődik a gazdagság. Valójában a fiatalság és az öregkor határa minden társadalomban harc tétjét képezi. Néhány évvel ezelőtt olvastam például egy cikket a 16. századi firenzei fiatalok és a *notabilitások* viszonyáról, amely kimutatta, hogy az idősek a férfiaság, a *virtú* és az erőszak ideológiáját kínálták fel a fiatalok számára, ami egy módja volt annak, hogy megtartsák maguknak a bölcsességet, vagyis a hatalmat. Ugyanígy Georges Duby is kimutatta, hogy a Középkorban miként manipulálták a fiatalság határait a vagyonok birtokosai, akiknek érdekükben állt a fiatalság, vagyis a felelőtlenség állapotában tartani az örökségük birtokba vételére törekvő fiatal nemeseiket.

Ugyanígyen dolgokra bukkanhatunk a szólás-mondásokban, közmondásokban, vagy éppen a fiatalsággal kapcsolatos sztereotípiákban, de még a filozófiában is Platónról Alain-ig, akik minden életkorhoz valamilyen sajátos szenvedélyt kapcsolnak: az ifjúkorhoz a szerelmet, az érett korhoz pedig az ambíciót. A fiatalok és az öregek közötti választóvonal ideologikus reprezentációja ráhagy egyes dolgokat a fiatalabbakra annak fejében, hogy egy sor dolgot átengedjenek az idősebbeknek. Nagyon jól megmutatkozik ez a sportok, így például a rögbi esetében, ahol dicsőíteni szokták a „nagyszerű újoncokat”, akikről elvárják, hogy vak engedelmességgel vegyenek részt a csatárok vezetőik és a kommentátorok által felmagasztalt akcióiban („Erős legyenél, hallgass és ne gondolkozz!”). Ez a struktúra, mely más területeken is fellelhető (pl. a ne-

* *A Les jeunes et le premier emploi* (A fiatalok és az első munkahely) című könyvben megjelent interjú Anne-Marie Métaillé készítette, Párizs, Association des Âges, 1978. pp. 520–530. Az interjú szövege újra megjelent a Pierre Bourdieu rövidebb írásait, interjúit közreadó „Questions de sociologie” (Szociológiai kérdések) című kötetben. Párizs, © Editions de Minuit, 1981, illetve 2002, pp. 143–154. Minthogy folyóiratunk eddig csak a papíralapú közléshez kapott engedélyt a francia kiadótól, interneten egyelőre nem lesz olvasható ez a szöveg.

mek közti viszonyok terén), felhívja a figyelmünket arra, hogy a fiatalok és idősök közötti logikai elkülönítés mögött hatalmi kérdés húzódik meg, a hatalmaknak a felosztás értelmében vett *elkülönítésének* kérdése. Az életkor szerinti (de ugyanígy a nemek szerinti, és persze az osztályok szerinti) osztályozások mindig azt eredményezik, hogy rákényszerítenek az emberekre valamiféle választóvonalakat, és egyben létrehoznak egy olyan *rendet*, amelyet mindenkinek be kell tartania, és amelyen belül mindenkinek a számára kijelölt helyen kell maradnia.

Kérdés: Mit ért azon, hogy öregek? A felnőtteket? Azokat, akik részt vesznek a termelésben? Vagy a harmadik életkorhoz tartozókat?

Bourdieu: Mikor a fiatalok és az öregek szópárt használok, e két fogalom közötti viszonyt a maga legüresebb formájában értem. Mindig valakihez képest vagyunk öregek vagy fiatalok. Ezért a választóvonalak, legyenek azok évjáratok vagy generációk közöttiek, könnyen alakíthatóak és manipuláció tárgyát képezhetik. Így például egy antropológus, Nancy Munn leírta, néhány ausztráliai törzsnél az idős asszonyok által alkalmazott fiatalító mágia teljes mértékben ördöginek számít, mivel felrúgja az életkorok közötti határokat, és alkalmazása esetén már nem lehet tudni, hogy ki fiatal és ki öreg. Csupán arra akarom felhívni ezzel a figyelmet, hogy a fiatalság és az öregség nem tényszerűen léteznek, hanem társadalmilag, a fiatalok és az idősök közötti harc során konstruálják meg ezek. A biológiai és a társadalmi életkor közötti kapcsolat nagyon összetett. Ha összehasonlítanánk az uralkodó osztály különböző csoportjaihoz tartozó fiatalokat, például minden diákot, akik ugyanabban az évben kezdik meg tanulmányaikat az École Normale Supérieure-on, az École Nationale d'Administration-on vagy az École Polytechnique-on,¹ azt látnánk, hogy ezek a „fiatalok” annál nagyobb mértékben rendelkeznek a felnőtt, az idős, a nemes, illetve a notabilitás attribútumaival, minél közelebb vannak a hatalom pólusához. Ahogy haladunk az értelmiségiektől a vezérigazgatók felé, úgy tűnik el mindaz, ami fiatallá *tesz*, a hosszú haj, a farmer, stb.

Ahogy ezt a divat, a művészi vagy az irodalmi alkotások mezői kapcsán bemutattam, *minden mezőnek megvannak a maga speciális öregedési törvényei*: ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, hogy az adott mező hogyan tagolódik generációkra, ismerni kell az adott mező működésének specifikus törvényeit, az ott folyó harc tétjeit és azokat a megosztásokat, amelyeket ez a harc létrehoz (új hullám, új regény, új filozófusok, fiatal bírók, stb.). Bár mindez nagyon banális, mindenképpen látnunk kell, hogy az életkor egy társadalmilag manipulált és manipulálható biológiai tény, és a fiatalságról, mint valamiféle társadalmi egységről, mint közös érdekekkel rendelkező és e közös érdekek mentén megszerveződő csoportról beszélni már önmagában is nyilvánvaló manipuláció, akárcsak az, ha ezeket az érdekeket egy biológiaiilag meghatározott életkorhoz kötjük. Legalább azt lenne érdemes elemzés tárgyává tenni, hogy milyen különbségeket vannak *az ifjúságok* között, vagy hogy hamar a dolog végére járjunk, két ifjúság között. Például módszeresen össze lehetne hasonlítani azon „fiatalok” létfeltételeit, munkaerőpiaci helyzetét, időbeosztását, stb., akik már munkába álltak, azokéval, akik biológiai szempontból ugyanolyan idősök, de még tanulnak: az egyik oldalon a valódi gazdasági környezetet kényszerít érzékelhetjük, amelyeken épp hogy csak enyhít a családi szolidaritás, míg a másikon a támogatásokból élők már-már játékosnak tűnő gazdasága ötlük a szemünkbe, amely szubvenciókon alapul, a kedvezményes étkezési és szálláslehetőségeken, a támogatott színház- és mozijegyeken, stb. Az élet bármely területét vesszük szemügyre, hasonló különbségeket észlelhetünk: gondoljunk csak azokra a rosszul öltözött, túl hosszú hajú gyerekekre, akik szombat esténként barátnőjüket furikázzák ócska mopedjeiken, és éppen ők azok, akik előszeretettel gyűjtenek be a zsaruk.

¹ A felsorolt intézmények a francia felsőoktatás elitintézményei, amelyekre az interjú idején csak igen nehéz versenyvizsgát letéve lehetett bejutni, és amelyek végzősei az állami és a versenyszféra legmagasabb posztjainak, tisztségeinek várományosai. [A fordítók jegyzete.]

Másképp szólva, itt tehát egy félelmetes nyelvi visszaélésről van szó, amelynek révén ugyanazon fogalom alá lehet vonni olyan társadalmi világokat, amelyek semmiben sem hasonlítanak egymásra. Egyfelől a szó valódi értelmében vett serdülőkor világával, vagyis az átmeneti felelőtlenség korával állunk szemben: ezek a fiatalok egyfajta társadalmi senkiföldjén élnek, bizonyos tekintetben felnőttként kezelik őket, más dolgokban gyerekként, ők tehát egyszerre játszanak mindkét sakktáblán. Ezért álmodozik sok polgári származású fiatal az ifjúság meghosszabbításáról: az „*Érzelmeik iskolája*”-ban a serdülőkort végtelenné változtató Frédéric-nek is ilyen komplexusa van. Vagyis ha „*két fiatalságról*” beszélünk, csupán a „*fiatalok*” számára kínált lehetőségek terének két szélső pólusát villantjuk fel. Thévenot vizsgálódásainak egyik érdekes hozadéka éppen annak bizonyítása volt, hogy ma már megannyi köztes alakzat található e szélső helyzetek között, vagyis a polgári családból származó egyetemista helyzete, illetve azon fiatal munkás helyzete között, akinek még serdülőkora sincs.²

Kérdés: Vajon nem az iskolarendszer átalakulása hozott-e létre egyfajta kontinuumot ott, ahol régebben határozottabb különbség volt az osztályok között?

Bourdieu: Az egyik tényező, aminek következtében ma már nincsenek olyan éles különbségek a különböző osztályok ifjúságai között, abban ragadható meg, hogy egyes osztályok tagjai a korábbiaknál nagyobb arányban kerülnek be a középfokú oktatásba, és ezzel egyidejűleg (a szó biológiai értelmében vett) fiatalok egy része, akiknek korábban nem adatott meg a serdülőkor, felfedezte ezt az ideiglenes, „félgyerek-félig felnőtt”, „se nem gyerek - se nem felnőtt” státuszt. Azt hiszem, ez egy nagyon fontos társadalmi tény. Még azon társadalmi csoportok esetében is, melyek világa látszólag a legtávolabb áll a 19. századi egyetemisták léthelyzetétől, vagyis a vidéki aprófalvak estében is azt látjuk, hogy miután a parasztok és iparosok gyerekei immár a helyi alsó-középfokú iskolában tanulnak tovább, még ezekre a fiatalokra is igaz, hogy viszonylag hosszú időre egyfajta társadalmon kívüli, a serdülőkorra jellemző helyzetbe kerülnek, még hozzá abban az életkorban, amikor – ha korábban születnek – már munkában álltak volna. Úgy tűnik, hogy a serdülő léthelyzetének az egyik legfontosabb sajátossága éppen ebből az elszigetelt létezésből fakad, amely *társadalmi értelemben véve játékon kívülre* helyezi őket. A hatalom iskolái, és ezen belül is elsősorban a *grande école*-ok³ a világtól elszigetelt karámbokba helyezik a fiatalokat, olyan kolostorszerű helyekre, ahol a világtól visszavonulva élnek, és teljes mértékben a „magas hivatalokra” való felkészülésnek szentelhetik magukat, öncélú, iskolás dolgokkal foglalkozva, és amolyan vaktöltényes feladatokkal megoldva. Néhány év óta már majdnem minden fiatalnak része lehet – többé-kevésbé teljes módon és főként többé-kevésbé hosszú ideig – ilyesfajta tapasztalatokban. Ezeknek döntő jelentőségük van – mert bármily rövid ideig tartanak is, és bármilyen felületesek legyenek is –, mégis mindenképpen valamilyen többé-kevésbé erőteljes szakítást eredményeznek a „dolgok magától értetődőségével”. Ismerjük a bányász fiú esetét, aki minél előbb le akar menni a tárnába, mert ez a felnőttek világába való belépést jelenti. Ha az alsóbb osztályok fiataljai nagyon korán abba akarják hagyni tanulmányaikat és dolgozni akarnak, ez arra a vágyukra vezethető vissza, hogy a lehető leg hamarabb felnőtt-státuszba kerülhessenek és hozzájuthassanak az ezzel járó anyagi lehetőségekhez: hiszen a pénz nagyon fontos abból a szempontból, hogy elismerjék őket barátaik és a lányok, és hogy elmehessenek szórakozni a haverokkal és a csajokkal, vagyis hogy „férfiként” ismerjék el őket. Ennek is része van abban, hogy az iskoláztatás meghosszabbodását rosszul élik meg az alsóbb osztályok gyerekei. Egyébként a „tanulói” helyzetbe kerülés maga után von

2 Lásd Thévenot L.: „Une jeunesse difficile. Les fonctions sociales du flou et de la rigueur dans les classements” (Egy nehéz ifjúság, Az elmosódottság és a pontosság társadalmi funkciói a kategorizálás terén) című írását! Actes de la recherche en sciences sociales, 1979. No. 26–27. március-április, pp. 3–18. [A fordítók jegyzete.]

3 *Grandes écoles* névvel illetik a francia felsőoktatás elitképzőit, ahová egészen a legutóbbi időig csak szigorú versenyvizsgát letéve lehetett bejutni. [A fordítók jegyzete.]

egy sor, az iskolás léthelyzetre jellemző dolgot: kis madzaggal átkötött könyvcsomaggal mászkálnak, vagy a mopedjükön ülve fűzik a csajokat, a munka világán kívüli helyzetben vannak együtt fiatalok, fiúk és lányok, akiket felmentenek a háztartási munkák alól, arra hivatkozva, hogy tanulmányaikat végzik (fontos figyelni arra, hogy az alsóbb osztályokhoz tartozók is alávetik magukat ennek a hallgatóságos megállapodásnak, amely azt eredményezi, hogy a tanulmányaikat végzők a játékon kívül kerülnek.)

Úgy gondolom, hogy ez a szimbolikus játékon kívülre helyeződés érdemel némi figyelmet, már csak azért is, mert együtt jár az iskola egyik alapvető hatásával, nevezetesen az aspirációk manipulálásával. Mindig megfelelkezünk arról, hogy az iskola nem csak egy olyan hely, ahol dolgokat, ismereteket, technikákat tanulunk meg, hanem egyben olyan intézmény is, amely végbizonyítványokat, vagyis jogosítványokat oszt, és amely egyben az aspirációkat is meghatározza. A régi oktatási rendszer kevésbé tette áttekinthetetté a dolgokat, mint a bonyolult képzési ágakat kínáló mai rendszer, amely azt eredményezi, hogy sokak aspirációi nem illeszkednek reális esélyeikhez. Korábban viszonylag egyértelmű módon különültek el a képzési ágak: az elemi iskolai végbizonyítvány (*certificat*) megszerzését követően a továbbképző iskola (*cours complémentaire*), a felsőszintű elemi iskola (*EPS*), az alsó-középfokú iskola (*collège*) és a gimnázium (*lycée*) között lehetett választani.⁴ Ezek a képzési ágak egyértelmű hierarchiát alkottak, nem kellett a sötétben tapogatódzni. Ma sok, egymástól nehezen megkülönböztethető képzési ág között lehet választani, és nagyon jól értesültnek kell lenni ahhoz, hogy ne vihessék az embert jégre, illetve elkerülhessük a vakvágányokat, no meg a pályák és címek elértéktelenedésének a csapdáját. Mindez ahhoz is hozzájárul, hogy az aspirációk és a valós lehetőségek bizonyos fokig elszakadjanak egymástól. A régi iskolarendszerben a korlátok igen mélyen internalizálódtak a diákokban, a kudarcokat és a korlátokat igazságos és elkerülhetetlen dolgokként fogadták el. Akár szándékosan, akár nem szándékosan történt, a tanítókat és tanítónőket például úgy válogatták ki, illetve úgy képezték őket, hogy elkülönüljenek a parasztoktól és a munkásoktól, és ugyanakkor a középfokú tanároktól is teljesen el legyenek szigetelve. Azáltal, hogy a jelenlegi rendszer „gimnazistává” teszi – esetenként persze csökkent értékű intézményekben – azon osztályok gyerekeit, akik számára a középfokú oktatás korábban teljesen elérhetetlen volt, tulajdonképpen olyan elvárásokat plántál ezekbe a gyermekekbe és családjukba az iskolarendszerrel szemben, amelyeket ez utóbbi akkor tudott nyújtani a gimnáziumi tanulóknak, amikor ezek az intézmények számukra nem voltak elérhetőek. A középfokú oktatásban való részvétel olyan aspirációk átvételével is jár, amelyek a középfokú oktatás egy korábbi állapotához kapcsolódtak: gimnáziumba járni annyit tesz, mint belebújni, akárcsak valamiféle csizmába, a két világháború között gimnáziumba járók előtt nyitva álló pályák, az orvossá, ügyvéddé, a gimnáziumi tanárrá, közjegyzővé válás aspirációjába. Márpedig, amikor az alsóbb osztályok gyermekei még nem vettek részt a rendszerben, ez utóbbi még egészen más módon volt. Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta elértéktelenedés

⁴ Bourdieu a francia iskolarendszer egyes, a 20. század második harmadában még létezett, esetenként igen régre visszamenő képzési ágairól szól. A felsorolt képzési ágakba – jellemzően 11 éves korban – az elemi iskolai tanulmányokat lezáró végbizonyítvány, a *certificat* birtokában lehetett bekerülni. Egyrészt az elemi iskolákhoz kapcsolódó továbbképző iskola (*cours complémentaire*), az alsófokú oktatás rendszeréhez tartozó felsőszintű elemi iskolák (*EPS – École Primaire Supérieure*) kínáltak továbbtanulási lehetőségeket, másrészt a középfokú oktatás rendszeréhez tartozó CES betűszóval jelölt, 1960 és 1977 között létezett alsó-középfokú iskolák (*Collège d'Enseignement Général*), illetve a szintén középfokú intézményként számított gimnáziumok (*lycées*) kisgimnáziumai (*petits lycées*), amelyek a felsőfokú tanulmányokra készítettek fel a diákokat. Az elemi iskolát követő időszak képzési kínálatát alapvetően megváltoztatta az Haby nevű miniszter nevéhez kapcsolódó 1975-ös törvény, amellyel létrehozták a fenti intézménytípusokat egyesítő, többnyire 11–15 év közötti tanulókat befogadó *collège* névvel illetett egységes alsó-középfokú iskolát. [A fordítók jegyzete.]

is, ez részben egy egyszerű inflációs hatásnak tulajdonítható, részben annak, hogy megváltozott a címek birtokosainak „társadalmi minősége”. Az iskolai infláció hatásai sokkal bonyolultabbak annál, mint ahogyan erről általában beszélni szoktak: amint gyakoribbá válik egy cím, egyben el is értéktelenedik, de miután egy iskolai cím mindig annyit ér, mint amennyit viselői érnek, azáltal is veszítenek értékükből a címek, hogy „társadalmi értékkel nem bíró” egyének számára is hozzáférhetővé válnak.

Kérdés: Milyen következményekkel jár ez az inflációs jelenség?

Bourdieu: Az elmondottakból az következik, hogy nem teljesülhetnek azok a remények, amelyek a rendszer egy korábbi állapotához kötődnek. A francia iskolarendszerben kialakuló, az imént vázolt okokra visszavezethető aspirációk, és a ténylegesen létező esélyek közötti eltérésre vezethető vissza a napjainkra jellemző csalódás és kollektív elutasítás. Ez utóbbiak ellentétben állnak a korábbi időszakban osztott meggyőződésekkel, amelyeket a bányászfiú kapcsán idéztem fel, és amelyek abban fejeződtek ki, hogy az egyének már előzetesen beletörődtek abba, hogy milyen objektív esélyeik vannak, és ez tulajdonképpen hallgatólagos feltétele volt a gazdaság hatékony működésének. Az az ördögi kör tört meg, amely korábban azt eredményezte, hogy a bányász fia le akart menni a bányába anélkül, hogy elgondolkodott volna arról, hogy megtehetné-e ennek az ellenkezőjét. Magától értetődő, hogy mindaz, amit az imént leírtam, nem érvényes a fiatalság egészére: van egy csomó serdülő – főként polgári származásúak –, akik éppen úgy a körön belül vannak, mint régen, és akik ugyanúgy a grande école-okban, az MIT-n, vagy a Harvard Business School-on akarnak tanulni, és akik, akárcsak régen, minden elképzelhető versenyvizsgán indulnak.

Kérdés: Az alsóbb osztályok gyermekeire pedig az jellemző, hogy eltávolodnak a munka világától?

Bourdieu: Előfordulhat az, hogy miközben valaki viszonylag jól érzi magát az iskolarendszerben (ami persze egyben el is távolítja őt a munka világától), korántsem boldogul annyira jól ebben a rendszerben, hogy aztán az iskolai címek segítségével tudjon munkát találni. (Kedvelt témája volt ez az 1890-as évek konzervatív irodalmának is, amely az érettségizett munkanélküliek kapcsán azon aggódott, hogy milyen következményekkel jár majd az, ha elszakadnak egymástól egyes korábban láncszerűen összekapcsolódott dolgok: az esélyek, aspirációk és az ezekhez társított evidenciák.) Könnyen megeshet, hogy valaki rosszul boldogul az iskolarendszerben, és nagyon idegennek érezi ott magát. Ám ezenközben mégiscsak benne él egy sajátos iskolai szubkultúrában, része lehet egy diákcsoportnak, amelynek tagjai bulikon vesznek részt, és amelyre egyfajta diákos életstílus jellemző. Olyannyira beilleszkedhetnek ebbe az életvitelbe, hogy elszakadhatnak azon kötelékeik, amelyek a családjukhoz fűzik őket (amelyet egyébként már meg sem értenek, és amely szintén nem érti őket: „Nem is tudják, hogy milyen szerencsések!”), ám ezenközben ott bujkál bennünk egyfajta, a munka világával kapcsolatos zavar és reménytelenség. Valójában a családi körből való kiszakadás okozta hatáshoz hozzáadódhat annak felismerése, hogy mit ígér az iskolarendszer egyeseknek: valamint az a homályos, nemegyszer kudarcokon alapuló felismerés is, hogy az iskolarendszer hozzájárul a kiváltságok újratermeléséhez.

Úgy gondolom, miként ezt már tíz éve megírtam, az alsóbb osztályok csak akkor ismerhetik fel, hogy az iskolarendszer az újratermelés egyik eszközeként működik, ha bekerülnek ebbe a rendszerbe. Mert valójában csak addig hihették el azt, hogy az iskola felszabadít, vagy bármi ehhez hasonlót, amit az iskolarendszer szószólói állítanak, illetve csak addig tehették meg azt, hogy ne gondoljanak erről semmit, amíg – az elemi iskolát nem számítva – nem álltak kapcsolatban vele. Az alsóbb osztályok körében, felnőtteknél és a fiataloknál egyaránt napjainkban születik meg az a – mindeddig még megfelelő kifejeződési formára nem lelt felismerés – miszerint az iskolarendszer hozzájárul a privilégiumok átörökítéséhez.

Kérdés: De akkor mivel magyarázza azt, hogy az utóbbi három-négy évben úgy tűnik, mintha a korábbinál jóval nagyobb mértékben lenne megfigyelhető a politikától való elfordulás?

Bourdieu: A munkát és az iskolát megkérdőjelező homályos lázadás globális jellegű, mint-hogy az iskolarendszert a maga teljes egészében kérdőjelezi meg. Ugyanakkor ez a lázadás teljesen más, mint a rendszer régi állapotában megtapasztalt kudarc (ami persze továbbra is jelen van, elég, ha behallgatunk interjúkba: „Nem szerettem a franciaórákat, nem szerettem iskolába járni, stb.”). A lázadásnak ezek a többé-kevésbé anómiás és anarchikus formái, nem azonosíthatók teljesen azzal, amit általában politizálásnak nevezünk, és aminek észlelésében és felerősítésében gyakorlata van a politikai apparátusoknak. Ez valami általánosabbnak és egyben nehezebben megfoghatónak a megkérdőjelezése, valamiféle a munkával kapcsolatos rossz érzés, ami nem politikai jellegű dolog a szó hagyományos értelmében véve, de ami azzá válhatna. Ez valami olyasmi, ami nagyon hasonlít bizonyos, elsősorban a munkások legalsó rétegénél és az elsőgenerációs, paraszti eredetű munkásoknál jelentkező politikai tudatformákra, amelyek egyszerre vakok önmagukat illetően, lévén, hogy még nem lették a számukra megfelelő kifejezőmódot, és amelyek ugyanakkor az apparátusokon való túllépés lehetőségét is magában rejtő óriási forradalmi töltettel rendelkeznek. Ezeknek az embereknek ahhoz, hogy megmagyarázhassák maguknak és elviselhessék saját kudarcukat teljes egészében meg kell kérdőjelezniük a rendszert: az iskolarendszert és a vele szoros kapcsolatban lévő családot, és általában minden intézményt, megfelelően egymásnak az iskolát és a katonaságot, vagy a katonaságot és az üzemet. Egyfajta spontán balosságra figyelhetünk fel, amely több vonatkozásban is a munkások legalsó rétegeinek diskurzusára emlékeztet.

Kérdés: És ennek lehet valamilyen hatása a generációk közötti konfliktusokra?

Bourdieu: Létezik egy nagyon egyszerű dolog, amelyről azonban mindig megfeledkezünk, nevezetesen az, hogy az egymást követő generációk, a szülők és a gyerekek aspirációi a különféle javaknak, illetve az ezekhez való hozzáférés esélyeinek koronként változó elosztási struktúrája szerint szerveződnek. Mindaz, ami a szülők számára még különleges privilégiumnak számított, (pl. amikor a mai szülők húszévesek voltak, az ő korosztályukban és az ő környezetükben csak minden ezredik embernek volt autója) napjainkra statisztikai értelemben véve már hétköznapivá vált. És jó néhány generációs konfliktus a különböző korokban létrejött aspiráció-rendszerek közötti konfliktusokra vezethető vissza. Aminek a megszerzése az 1. sz. generációtól még egy egész életet követelt, az a 2. sz. generáció számára már a születéskor megadatott. Az eltolódás különösen erős a hanyatló osztályok esetében, amelyeknek már ma sem áll rendelkezésükre mindaz, amivel húszas éveikben rendelkeztek, és mindez ráadásul egy olyan korban történik, amikor húszas éveik összes kiváltsága (mint például a sielés vagy a tengerparti nyaralás) már a legtöbbször számára elérhetővé vált. Nem véletlen, hogy a fiatalokkal szembeni gyűlölet (amit jól mutatnak a statisztikák, noha sajnos nem készültek rétegek szerinti elemzések) a hanyatló osztályok (mint például a kisiparosok vagy a kiskereskedők), vagy a hanyatló egyének és általában az idősök sajátja. Természetesen nem minden öreg fiatalellenes, de az öregség maga is társadalmi hanyatlás, a társadalmi hatalom egyfajta elvesztése, és ennek folytán az idősekre is jellemző az a fiatalokkal kapcsolatos viszony, ami a hanyatló osztályok sajátja. Természetesen a hanyatló osztályok idősei, vagyis az idős kereskedők és az idős iparosok körében koncentrálnak leginkább ezek a tünetek: fiatalellenesek, de egyben művész-ellenesek és értelmiség-ellenesek is. Szemben állnak a tiltakozómozgalmakkal és mindennel, ami változik, ami mozgásban van: és ennek éppen az az oka, hogy ők már maguk mögött hagyták jövőjüket, míg a fiatalok a jövő birtokosaiként illetve a jövő meghatározóiként határozzák meg magukat.

Kérdés: De vajon az iskolarendszer nem lehet-e a nemzedékek közötti konfliktusok forrása annak következtében, hogy olyan embereket juttathat azonos társadalmi pozíciókba, akiket e rendszer különböző állapotaiban képeztek?

Bourdieu: Induljunk ki egy konkrét esetből! A közszolgálati funkciók számos olyan közép-szintű irányító posztján, ahol lehetőség van arra, hogy valaki szakmai tapasztalatokat felhalmozásával jusson előre, manapság egymás mellett, ugyanabban az irodában találkozhatunk olyan fiatal érettségizettekkel vagy még inkább diplomásokkal, akik nemrégiben kerültek ki az iskolarendszerből, és olyan 50–60 év körüli emberekkel, akik 30 évvel ezelőtt „certificat d'études”-bizonyítványt⁵ szereztek az iskolarendszer egy olyan időszakában, amikor ez a végbizonyítvány még viszonylag ritka volt. Ezek az emberek önképzéssel és a számlálétrán előre lépve kerültek olyan vezetői pozíciókba, melyek ma már csak az érettségizettek számára hozzáférhetők. Ebben az esetben nem a fiatalok és az idősök kerültek szembe egymással, hanem az iskolarendszer két állapota, a bizonyítványok gyakoriságának két különböző foka; és ez az objektív ellentét *osztályozási harcokban*⁶ fejeződik ki: az idősök – akik nem mondhatják azt, hogy ők azért főnökök, mert régóta dolgoznak ott – hajlamosak arra, hogy a hosszú szolgálati időhöz társítható szakmai tapasztalatokat állítsák előtérbe, míg a fiatalok inkább a bizonyítvány által szavatolt szakértelemre hivatkoznak. Ugyanilyen ellentéttel a postások FO⁷ szakszervezete esetében is találkozhatunk annak a harcnak a formájában, amit a fiatal szakállas balosok és a régi SFIO iránt elkötelezett idősök vívnak egymással. Ugyancsak egymás mellett, egy irodában, ugyanolyan beosztásban dolgoznak az Arts et Métiers-n, illetve a Polytechnique-on végzett mérnökök is.⁸ A státuszok látszólagos azonossága azonban elfedi az egyének jövőjével kapcsolatos különbségeket, nevezetesen azt, hogy ugyanaz az állás egyesek számára végállomás, míg másoknak csupán ugródeszka. Ebben az esetben nagy az esélye annak, hogy a konfliktusok más formákat öltsenek, mivel a fiatal öregek esetében (akik már pályájuk végén vannak) minden esély megvan arra, hogy ők az iskolai bizonyítványokhoz úgy viszonyuljanak, mintha ezek valamiféle természeti különbség leképeződései lennének. Ezért van az, hogy a generációk közötti konfliktusokként megélt konfliktusok valójában olyan személyek vagy korcsoportok között állnak fenn, amelyek eltérő viszonyban állnak az iskolarendszerrel. Napjainkban immár a nemzedékeket összetartó tényezők egyikeként jelölhetjük meg az iskolarendszer egy adott állapotához fűződő viszonyt, és az ezzel összefüggő sajátos érdekeket, melyek különböznek azon generáció érdekeitől, amely az iskolarendszer egy másik, merőben különböző állapotához alakította ki a maga viszonyát. Az a közös a fiatalok esetében – vagy legalábbis azok esetében, akik némi előnyt húztak az iskolarendszerből azáltal, hogy megsze-

5 1866 és 1972 között az alsófokú tanulmányokat záró „Certificat d'études primaire” névvel illetett bizonyítványhoz egy olyan vizsgát letéve lehetett hozzájutni, amelyet legkorábban 11 és 13 év közötti életkorban tehettek le a tanulók 7 évnyi elemi iskolai tanulmányokat követően. A közszolgálat legalsó grádicsaira csak e bizonyítvány birtokában lehetett bekerülni. [A fordítók jegyzete.]

6 Az eredeti francia kifejezés (lutte des classements), a marxi osztályharcra (lutte des classes) fogalmára utal. A szimbolikus harcoknak nagy jelentőséget tulajdonító Bourdieu alkotta meg ezt a szójátékon is alapuló fogalmat, amely az érdemek, címek, rangok, elismerések körül zajló társadalmi küzdelmeket helyezi előtérbe. A fogalom bővebb értelmezését nyújtja Pierre Bourdieu-nek a franciaországi egyetemi mezőt elemző könyve: *Homo Academicus* (Akadémiai ember), Párizs, Editions de Minuit. [A fordítók jegyzete.]

7 Az FO betűszóval a Force Ouvrière (Munkáserő) nevű szakszervezeti szövetséget jelölik, amely a franciaországi Általános Munkásszövetség (Confédération Générale du Travail – CGT) 1947-es kettészakadása után a kommunisták által uralt CGT-től a CGT-FO rövidítést használva különböztette meg magát. Ez utóbbi szakszervezeti szövetség többnyire mérsékeltabb álláspontot képviselt, mint a CGT. Noha az FO a szakszervezeteknek hagyományosan a pártoktól való függetlenségét tartja kívánatosnak, a szakszervezet mérsékeltabb alapállásából az is következett, hogy a szakszervezet gyakran a régi, 1971 előtti SFIO betűszóval jelölt Francia Szocialista Párthoz közelálló álláspontot képviselt. Ugyanakkor a szakszervezetben belül kezdettől fogva jelentős szerepet játszanak balos (pl. anarchista, trockista) irányultságú aktivisták is. [A fordítók jegyzete.]

8 Míg az École Nationale des Arts et Métiers olyan felnőttképzést is folytató felsőoktatási intézmény, amelyen igen sok munkás szerzett mérnöki diplomát a második világháborút követő évtizedekben, az École Polytechnique a francia felsőoktatás egyik legnagyobb presztízsű, nehéz versenyvizsgával meghódítható elitintézménye, amelynek végzősei magas vezetői pozíciók várományosai. [A fordítók jegyzete.]

reztek valamilyen minimális képzettséget – hogy az e nemzedékhez tartozó fiatalok összességében véve magasabban képzettek, mint az előző generáció ugyanilyen állásokban lévő tagjai. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a nők, akik egyfajta diszkrimináció folytán csak egy szigorúbb szelekción átesve juthatnak álláshoz, szüntelenül ebben a helyzetben vannak, vagyis majdnem mindig képzettebbek, mint az övéikkel egyenértékű állásokban dolgozó férfiak...). Annyi bizonyos, hogy a fiataloknak minden osztálykülönbség ellenére, és függetlenül a fiatalellenes diszkrimináció hatásától vannak közös generációs érdekeik, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy miután egy másik korban kerültek kapcsolatba az iskolarendszerrel, mindig kevesebbet fognak kapni végbizonyítványaikért, mint amennyit az előző generáció kaphatott ugyanezekért. Reálisan léteznek a képzettségeknek egyfajta, a nemzedéki hovatartozásra visszavezethető strukturális elértéktelenedése. Ez igen fontos ama elégedetlenség megértése szempontjából, amely többé-kevésbé közös ebben a generációban. Még a polgárság esetében is azzal a ténnyel magyarázható a mai konfliktusok egy része, hogy az öröklődés várható időpontja kitolódik, vagyis – miként Le Bras a *Population* című folyóiratban megjelent tanulmányában kiválóan bebizonyította – egyre későbbi életkorban adják át az örökséget és az állásokat, és emiatt az uralkodó osztályok fiataljainak lassítaniuk kell a tempón. Mindez már napjainkban is tetten érhető a szabad pályák területén (építészek, ügyvédek, orvosok, stb.) és az oktatás körül folyó vitákban, stb. Ahogyan az időseknek érdekükben áll a fiatalokat a fiatalságba száműzni, ugyanúgy a fiataloknak is érdekükben áll az öregeket az öregségbe száműzni.

Vannak időszakok, amikor az „új” kutatása felerősödik, ami azzal is együtt jár, hogy az „újonnan jöttek” (akik többnyire a biológiai szempontból is a legfiatalabbak) a múltba, az elavultba, a társadalmi halálba taszítják a „már beérkezetteket” (kiknek úgymond „már befellegzett”). Ilyenkor a generációk közötti harcok is nagyobb intenzitással folynak: ezek azok a pillanatok, amikor a legfiatalabbak és a legidősebbek életpályái egymásba tolnak, amikor a „fiatalok” túl korán kérik ki örökrészüket. Addig van mód e konfliktusok elkerülésére, amíg az idősebbek szabályozni tudják a legfiatalabbak felemelkedésének ütemét, karrierjüket és iskolai képzsüket, amíg ellenőrizni tudják a ranglétrán való előrejutás sebességét és meg tudják fékezni a törtetőket, a fékeveszetten nyomulókat, akik „megállás nélkül robognak át az állomásokon”. (Valójában többnyire nem is kell a megfékezni őket, mert a „fiatalok” – akik lehetnek akár 50 évesek is – internalizálták a határokat, a jellemző életkorokat, vagyis azt a kort, amikor „megalapozottan tarthatnak igényt” bizonyos pozíciókra, és még csak eszükbe sem jut, hogy idő előtt követeljék maguknak azokat, azelőtt, hogy „eljött volna az ő idejük”.) Amikor kezd kiveszni az emberekből a korlátok tisztelete, akkor alakulnak ki az életkorok közötti határokkal kapcsolatos konfliktusok, amelyeknek a hatalom és a privilégiumok generációk közötti átadása a tétje.

(Fordította: Bajomi Iván és Illéssy Miklós)